

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 119 1998

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-14-6

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1999

Christina Sjöblad, *Min vandring dag för dag. Kvinnors dagböcker från 1700-talet* (Litteratur, teater, film: nya serien 16, red. Per Rydén, Louise Vinge, Margareta Wirmark). Lund 1997.

Christina Sjöblads stora bok om svenska kvinnliga dagböcker från 1700-talet börjar med en ovanligt lång introduktionsdel, "Till dagboksskrivandets historia", i sex kapitel om närmare nittio sidor: "Inledning", "Dagbokens historia i Europa fram till romantiken", "Tidiga dagböcker i Sverige", "Från släktbok till dagbok – framväxten av en ny genre", "Dagboken i det litterära systemet" och "Nya vägar – dagboken som kvinnlig genre?"

Här finns nödvändig bakgrundsinformation som syftet med boken ("att presentera och analysera några tidiga dagböcker av svenska kvinnor, skrivna under 1700-talet, det sekel då dagboken i Sverige finner sin form"), en viktig och intressant genrehistorik som analyserar dagboksskrivandets genremässiga rötter, en diskussion kring definitioner av 'dagbok' och reflexioner kring genrens plats i dagboksskrivarnas egen livsvärld och inom det litterära systemet. Men här finns också mycket annat som känns mindre relevant i sammanhanget och som delvis skymmer bort de substantiella bidrag till dagbokens historia som här ges. Sjöblad verkar inte riktigt vilja tro på att hennes material är tillräckligt intressant i sig utan kryddar med moderna jämförelser, som i sin tur ger henne anledning att lägga till en långt rad om modernt material gjorda, ofta i feministisk teori grundade reflexioner, som sällan har särskilt mycket att göra med undersökningens huvudämne. Sjöblad visar upp en imponerande kringsyn och beläsenhet – men enligt min mening hade dock mycket av det som finns här stått bättre i något annat sammanhang.

Samma brist på sovring och koncentration kännetecknar också den bakgrundsteckning på ytterligare ett tjugotal sidor om 1700-talets Sverige som inleder bokens huvuddel och som framför allt summerar andras undersökningar om "Individ och samhälle: Religion, juridik, läs- och skrivkunighet samt kvinnosyn". Ännu en kritisk synpunkt som framför allt gäller de introducerande avsnitten är att Sjöblad inte riktigt tycks ha bestämt sig för vilken typ av läsare hon vänder sig till: ibland förutsätter hon läsare med gedigna förkunskaper och tålmod med svår text, ibland läsare som behöver elementära introduktioner, och detta är inte lyckligt för någondera gruppen.

I bokens stora huvuddel, analysavdelningen, blir dock skärpan en annan. Här infriar också Sjöblads bok alla de förväntningar som titeln och ämnet har väckt hos en historiskt inriktad läsare. Här blir konkretionen och den historiska närvarokänslan stark genom de frkostiga citaten (mera sådant finns dessutom i den avdelning, "Utdrag ur de fyra dagböckerna", s 303–343, som

avslutar boken). Även en anmälare känner en nästan obetydlig lust att citera Sjöblads citat och visa fram det fångslande material som ligger till grund för studien. Nedan ska jag i möjligaste mån försöka avhålla mig från detta och bara ge en summering av hur analyserna är upplagda och vad de går ut på – i förhoppning om att detta ska vara nog för att alla potentiellt intresserade ska hitta fram till Sjöblads egen framställning.

Första analysen (s 111–154) gäller den hittills outgivna dagbok, som fördes den unga västgötska överstedottern Metta Magdalena Lille under åren 1737–1750, fram till hennes giftermål med en änkling med sex barn och flyttning från föräldrahemmet. Sjöblad ger först en kort biografi, och undersöker därefter dagbokens viktigaste teman. Här kommer först anteckningarna om släkten, ekonomin och familjens gårdar, teman visar tillbaka på sådant material som Sjöblad i inledningen har lyft fram som det kvinnliga dagboksskrivandets rötter: släktböcker, ekonomiska anteckningar och inventarieförteckningar. Därefter följer ett avsnitt om politik, där Sjöblad visar hur intresset för familjen kunde växa till ett intresse för hela samhället, i varje fall hos skrivare som Metta Lillie, som hade släktingar som tog del i det politiska skeendet. I ännu ett avsnitt visar Sjöblad hur de händelser som beskrivs – de nära familjära lika väl som de samhällliga – vävs in i en övergripande religiös kontext som knyter dagboksskrivandet till ännu en 'kvinnlig' litteraturtyp, bönelitteraturen. I ett avslutande avsnitt går Sjöblad sedan, varsamt och med eftertanke, in på frågorna om hur Metta Lillie kände och tänkte i sitt skrivande, och om vad dagboken berättar om hur hon uppfattade sitt eget och andra kvinnors liv.

Nästa analys, bokens största (s 155–213) och mest fångslande, gäller Olof Rudbeck d.y.s dotter Christina Charlotta Hiärne och hennes dagbok, som fördes åren 1744–1803 (men där det finns en lucka för åren 1747–1760) som likaledes är utgiven. Materialet är här så pass omfattande att det ger möjlighet till en presentation i helfigur av huvudpersonen. Sjöblad har valt att lägga upp analysen kronologiskt. Efter en inledande presentation av de bevarade dagböckerna – en om- och renskrift som Christina Hiärne troligen gjorde då hon blivit änka 1773 – beskrivs i sju avsnitt "Den unga Christina Rudbeck", "Frieri och förlovning", "Bröllopet", "Den unga frun", "Havandeskap och förlossning", "Den förlorade sonen" (en son som inte alls förde det liv hans mor önskade) och "Medelåldern – änkan – huset". Sjöblad har i sin analys särskilt stannat vid textstycken som författarinnan, troligen vid renskriften, markerat med "NB" (nota bene). Eftersom hon då sedan länge tillhörde den herrnhutistiska Stockholms brödräfsamling är det väl rimligt att tro att såväl dessa markeringar som omarbetningen i sig särskilt framhäver det som hon själv kallar "Min Herres nådefulla väg med mig". Men

eftersom Sjöblad ju också är ute efter att förstå Christina Hiärnes självbild och självuppfattning är urvalsprincipen – även om den kunde ha diskuterats mer – ändå rimlig. Tanken om Herrens ledning framstår också som ett synnerligen viktigt tema i dagboken. Ett exempel är att en gammal kvinna bland de ”upväkta pietister” i Stockholm på ett tidigt stadium spår att Christina ska gifta sig med Erland Hiärne, en av Urban Hiärnes söner, som hon aldrig hade sett och som dessutom var gift med en annan. Så sker också till slut.

Tredje analysen (s 214–270) gäller den dagbok som skrevs av den tyska prinsessan Hedvig Elisabeth Charlotta, som 1774 gifte sig med Gustav III:s yngre bror, hertig Karl. Den fördes på franska, omfattar hela 36 volymer och täcker åren 1775–1817. Den är utformad som månatliga brev till väninnan Sophie von Fersen, vilka i sin tur tydligen bygger på dagliga anteckningar som varje månad sovrats och redigerats. Meningen var troligen att Sophie till slut skulle få ta hand om alla dessa dagbokbrev, skriver Sjöblad, men eftersom hon dog före Hedvig Elisabeth Charlotta blev det aldrig så. Dagböckerna har ofta använts i historisk forskning, som insidesrapporter från Gustav III:s hov. De har också utgivits på svenska, med en första del 1902–1907 och en andra del 1920–1942, en utgåva som Sjöblad visserligen ofta har använt sig av, men under ständiga jämförelser med de franska originalversionerna. Sjöblad intresserar sig, till skillnad från historieforskarna, för Hedvig Elisabeth Charlottas eget liv och hur det beskrivs, och därmed kan hon också, som det formuleras i sammanfattningen av analysen, ge oss bilden ”av en kvinna som fick se sina varmaste förhoppningar om kärlek, barn och familjeliv och slutligen också om den eviga vänskapen svikna.” Sjöblad koncentrerar sig på fem händelser i kronologisk följd: den grossess som prinsessan påstods befinna sig i åren 1774–75, då kungen och drottningen inte levde ihop och då Sverige förväntade sig en tronföljare av de nygifta, vänskapen med Sophie von Fersen 1777–80, de två egna barnens födelser och död 1797–98, den stora utlandsresa hon gjorde ihop med maken 1798–99, Fersenska mordet 1810 – Sophie var syster till von Fersen och fick fly för sitt liv från folkmassan; mordet innebar en brytning i vänskapen, eftersom prinsessan inte fick ta ställning för sin väninna – och slutligen på vad dagboken berättar om Sophies död 1816. Analysen avslutas med tre avsnitt, där Sjöblad med ledning av det studerade materialet reflekterar kring Hedvig Elisabeth Charlottas självuppfattning och kvinnoosyn, över den uppfostran hon fått och över bakgrunden till och innehållet i det ”Själfporträtt” som inleder dagboken.

Den fjärde analysen (s 272–296) tar upp ännu en känd och i urval utgiven dagbok – den som skrevs av ”Årstafrun”, Märta Helena Reenstierna, åren 1793–1839. Dagboken omfattar i en utskrift hela sjutton folio-

volymer: det tryckta urvalet är alltså hårt redigerat. Sjöblad håller sig, på grund av den kronologiska ramen för sin bok, till första volymen, som omfattar åren 1793–1812. Efter ett par introducerande avsnitt, om huvudpersonen och hennes syfte med sitt skrivande, och om genren, som hon vill kalla ’bondedagbok’ eftersom den följer en årscykel från nyår till nyår och lägger största vikt vid vädret och det säsongbestämda arbetet på gården, såväl inom- som utomhus, studeras ”Dagbokens teman” i avsnitt om kyrkobesöken (som visar sig vara sporadiska), om vad som skrivs om arbete och tjänstefolk, om trädgården, om böcker och läsning, om umgänge och fester samt om mannen och sonen – den ende av hennes åtta barn som överlevde till vuxen ålder men som dog i en isolycka 1812. Så följer två korta avsnitt om Märta Helenas självkarakteristiker och om stilen i dagboken. Analysen slutar med konstaterandet att man hos Årstafrun, trots att hon var väl bevandrad i tidens sentimentala litteratur, inte kan se någon ”önskan hos henne själv att analysera sina tankar och känslor. För henne är verkligheten nog.”

Ett avsnitt ”Sammanfattning – linjer” (s 298–302) avslutar analyserna. Här summeras först några tankar ur inledningskapitlet och därefter dras några linjer om vad dagböckerna visar om tiden, kvinnoliv och dagboksskrivande. Sjöblad understryker här att de fyra dagböckerna är mycket olika, men att det ändå två övergripande strukturer som reglerar det liv som beskrivs, ”dels samhörigheten med och beroendet av släkten/familjen och dels religionen.” Hon tycker sig också ha sett hur ”den långsamt pågående uppluckringen av kristna normmönster som blir mera tydlig under 1800-talet” speglas redan i dessa dagböcker, även om det också kan vara betydelsefullt att de skrivande kommer ur olika och i olika hög grad sekulariserade miljöer. Hon kan konstatera att de fyra dagboksförfattarna är ovanliga i sin tid: de tillhör de högre stånden, de har få eller inga barn då de skriver och de blir också betydligt äldre än de flesta andra samtida kvinnor. Även om deras föreställningar om ett gott kvinnoliv kan sammanfattas i ”att vara maka, mor och husmor” var de inte, som så ofta 1800-talets borgerliga kvinnor, hänvisade till ett liv inom hemmets fyra väggar. Dagböckerna visar upp kvinnor som ”handlande subjekt” och deras ’vardagliga motstånd’ mot det förtryck de var utsatta för. När det gäller texterna kan Sjöblad konstatera att dagböckerna är litterära gestaltningar som präglas av sin genretillhörighet. De balanserar mellan fakta och fiktion och är därför inga oproblematiske historiska ’källor’. De är inte heller ’privata’ i senare tiders mening av ordet. De vänder sig alla till någon form av mottagare som ofta tilltalas: släkten eller barnen, bästa väninnan, eftervärlden eller Gud. De hänger, skulle jag vilja formulera det, på många sätt samman med den på ändamålet inriktade, retoriska syn

på skrivandet som de har sina rötter i. Samtidigt kan Sjöblad också som ett gemensamt drag notera att själva skrivandet för dessa skrivande 1700-talskvinnor successivt får ett egenvärde som det ofta inte hade när dagboken påbörjades – ett drag som i varje fall undertecknad skulle vilja tolka som ett tecken på en ökande individualisering. Dessa kvinnor uppträcker, skriver Sjöblad, under sitt skrivande ”de möjligheter till självkänedom som ligger i formuleringar” så att ”dagboken blir en del av jaget, bilden av det inre, det sanna jaget.”

Stina Hansson

Göran Lundstedt, *Till bords med de bästa. Om kritikern Knut Jaensson*. Ellerströms, Lund 1997.

Knut Jaensson (1893–1958) brukar beskrivas som en av nittonhundratalets mest betydelsefulla och inflytelserika svenska litteraturkritiker. Någon inträngande akademisk analys av Jaenssons insats som litterär bedömare och centralgestalt i svensk litteratur under trettio-, fyrtio- och femtiotalen har dock ännu inte förärats honom. En viss förändring av detta missförhållande har ändå åstadkommit sedan Göran Lundstedt – själv i många år recensent främst i *Sydsvenska Dagbladet* – i en liten bok kallad *Till bords med de bästa* (Ellerströms förlag) samlat material kring Jaensson som kritiker. Lundstedt har umgåtts med Knut Jaensson länge. I en samlingsvolym med Jaensson-essäer kallad *Eftertankar* (1984), som Lundstedt svarat för urvalet till, skrev han en efterskrift som utgör stommen i den nya boken.

Lundstedt skriver i sitt förord att hans bok om Jaensson inte främst ska betraktas som en litteraturhistorisk undersökning, utan som ”en beskrivning av hur litteraturen kan vara en väg till självförståelse och på ett livsavgörande sätt forma en människas utveckling” (s. 9). Lundstedt har också lagt tyngdpunkten vid att visa hur Jaenssons förhållande till litteraturen verkligen gått utöver de rent estetiska aspekterna. Materialet som Lundstedt bygger sina beskrivningar på består i första hand av Jaenssons recensioner och essäer samt hans korrespondens med framför allt Margit Abenius.

Efter en inledande biografisk översikt är boken tematiskt upplagd i ett par korta kapitel som tematiskt behandlar Jaenssons estetiska grundhållning och hans relationer till verk och författare. Exempelvis framkommer hur Jaensson menade att en författares personlighet och karaktär återspeglas i det konstnärliga resultatet. Om André Gide skrev Jaensson: ”Han är en stor författare, helt enkelt för att han är en stor personlighet.” (s. 36) Lundstedt konstaterar att för Jaensson blev stilfrågan en fråga om livsstil.

Över huvud taget tycks Jaensson ha ogillat allt som luktade manér och tilljordhet. Det äkta, ursprungliga

och lågmälda var egenskaper han sökte och uppskattade hos såväl författare som i deras litterära verk. Denna Jaenssons hållning kommer till uttryck i hans höga värdering av folkligt berättande och av olika typer av symbolkonst, exempelvis saga och myt som den används av Almqvist eller Hjalmar Bergman. Han gillade även enkelt utförda romaner, som exempelvis Tage Aurells *Skillingtryck*, utan konstruerad intrig och där analysen inte hade den mest framträdande rollen.

Som utgångspunkt i sitt sökande efter det enkla återvände Jaensson ständigt till Vilhelm Ekelund. I Ekelunds aforismer fann han stöd för sin egen syn på litteraturen och förhållandet mellan liv och konst. Lundstedt menar att den Ekelundska traditionen lever vidare än idag och pekar på den linje som går från Ekelund via Jaensson fram till Sven Lindqvist.

Lundstedt visar även hur Jaensson, som av Teddy Brunius förts fram som en av de tongivande fyrtiotalskritikerna, förvisso var en av det decenniets viktigaste recensenter av nyutkommen svensk skönlitteratur, men att han knappast tillhörde den modernistiska 40-talismens ivrigaste tillskyndare. Därtemot understryker Lundstedt vilken betydelse Jaensson hade privat för flera av de mer namnkunniga författarna under trettio- och fyrtiotalen. Harry Martinson, Gunnar Ekelöf och Erik Lindegren prövade alla nyskrivna texter på Jaensson och lyssnade noga till hans kommentarer inför det fortsatta arbetet.

Till bords med de bästa ger på mindre än hundra sidor en god bild av Knut Jaenssons estetiska grundhållning och vilken inflytelserik person, både offentligt och privat, han var i det litterära samhället. I sitt koncentrerade format har boken dock inte givit utrymme för några mer djupgående analyser. De många recensions- och brevcitaten lämnas emellanåt att tala för sig själva. Man saknar kanske ett samlande grepp, där Lundstedt skulle ha kunnat peka på hur de många olika beståndsdelarna i Jaenssons estetik alla passar in i ett mönster, i grunden faktiskt ett slags ärkeromantisk originalitetsetetik. Det pusslet får läsaren nu lägga själv. Det går också att ifrågasätta om boken verkligen säger något om hur Jaensson genom litteraturen nått en större självförståelse. För detta ändamål bör man ha hans essäer som bredvidläsning. Lundstedts bok är emellertid en utmärkt introduktion till Jaenssons litteraturkritiska gärning, där Lundstedt lyckas med en av de viktigaste uppgifterna för en introduktör av ett författarskap: att locka till vidare läsning av den behandlade författarens texter.

Erik Peurell